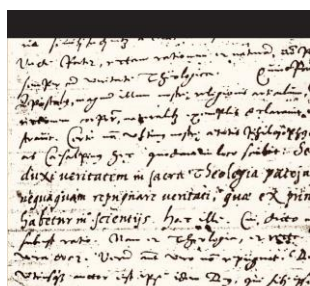

SZABÓ FERENC

Simon József: Explicationes explicationum

FILOZÓFIA, IRODALOM ÉS EGZEGETIKA ENYEDI
GYÖRGY ÉLETMŰVÉBEN

EXPLICATIONES EXPLICATIONUM

Filozófia, irodalom és egzisztencia Enyedi György életművében

Simon József

TYPOTEX

Typotex Kiadó
Budapest, 2016
376 oldal, 4200 Ft

”

Mérő László írja valamelyik *Tánctanárában*, hogy mi magyarok hajlamosak vagyunk hangosabban ünnepelni a vereségeinket, mint a győzelmeinket. Hogy a kisebbségi érzésből és az elégedetlenségből nyerünk öngazolást, amiként az amerikaiak a kifelé mutatott önbizalomból vagy a japánok az elrejtett haragból. Olyankor tudjuk, hogy minden rendben van, amikor panaszkodhatunk. Hogy mennyire így van ez, azt nem csak történelmünkön végig tekintve láthatjuk (illetve azon, hogy miket szeretünk megünnepelni és hogyan), hanem a filozófiatörténetünk is ezt igazolja. Az egyszerűség kedvéért vegyük kézbe az Akadémiai Kiadó Boros Gábor által szerkesztett *Filozófia* című kézikönyvét, a sztenderd tezaszúst a témában. Ebben Perecz László ír a magyar filozófia történetéről – meglehetősen röviden. Olyannyira, hogy az ember hajlamos azt hinni, ennyi az egész. Hogy a magyar nyelvű bölcsélet története, néhány kimagasló teljesítménytől eltekintve, gyakorlatilag recepciótörténet, amire éppúgy jellemző a *megkésettség*, mint irodalmunkra. Mátyás udvara az első szikra, majd Apáczai Csere János ír (valójában kompilál és fordít) filozófiai tankönyvet a XVII. században (közben Erdély az üldözött európai értelmiség menedékhelyévé lesz), a XIX. században Kant- és Hegel-viták folynak, majd a század végén elindulni látszik valami Bőhm Károllyal, Alexander Bernáttal és társaikkal az Akadémián, a *Filozófiai Írók Tára* körül. Megindul a lázas fordítás és folyik, amíg lehet, amíg bárhogy és bármit lehet. A második világháború után Lukács György magaslak ki (meg úgy egyébként is) és határozza meg a továbbiakat, hogy mit lehet és mit nem. Volt egy Hamvas Bélánk (és róla a jól ismert vicc, hogy ha a földönkívüliek a hatvanas években épp Magyarországra tévedtek volna, és azt látják, hogy egy még vidéki raktáros szanszkritből fordít, akkor igencsak vastag tussal húzták volna körül a világtérképen az

országot, mint a legkulturálisabbat). Volt egy Bartók Györgyünk. Utánuk pedig a mai (gondolok itt elsősorban Fehér M. Istvánra és Heller Ágnesre, mint olyanokra, akik egyből eszébe jutottak egy spanyol professzoromnak – akihez a madridi Erasmus-félévem idején volt szerencsém –, mikor megtudta, honnan jövök) és a még maibb generáció, akik közül, hogy ki lesz a meghatározó, döntse el az idő. Hébe-korba ott van Kazinczy Ferenc, Vörösmarty Mihály, Arany János, Babits Mihály, Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, József Attila, Bibó István, Örkény István, Fekete István, Márai Sándor, a nemrég elhunyt Hankiss Elemér, vagy a maiak közül Csányi Vilmos és a már említett Mérő László. Ki-ki döntse el maga, hogy mi a filozófia, mert a többi irodalom, hogy Szerb Antallal éljek (csak, hogy az ő neve se hiányozzon innen).

Veretes névsor. Mégis, hogy jön ide a kisebbségi érzés, mint kijózanító önismerés? Hát úgy, hogy jó magyar szokás szerint azon keseregünk, amink nincs ahelyett, hogy annak örülnénk, amink van. Illetve hogy még az egyszeri filozófushallgató is azt kapja útravalóul, hogy az említésre méltó gondolkodóink sem tettek mást, csak rég elmúlt nyugati trendeket követték (az egy Hamvas kivételével, akit pedig, mivel keleti filozófiával foglalkozott, *nyilván* nem lehet komolyan venni) – hogy nem voltak igazán *eredetiek*. Ezért a közhely, hogy magyar filozófiával az foglalkozik, aki nem tud külföldiül, világiul. Pártoskodunk, mutogatunk, botránnyozunk – a laikus talán leginkább csak ezt látja, és ebből próbál ítélni a magyar nyelven szóló filozófiáról is, miközben, talán tudattalanul, azonosítja azt a szakmával.

Holott a filozófia nem ez. A filozófia, szerény véleményem szerint, arról szól, ami *van*. Ahogy a világ, vagy ez a minket körülvevő valami, rendszerezhető. Természetesen ezzel nincs egyedül, a puha és a kemény tudományok ugyanerre törekuszenek. A filozófia elképzelhető valamiféle mediatív és meditatív megragadási formaként, ami minden mást eszközként használ fel – de úgy is, mint olyan tudomány, amely a saját eszközével, az emberi okoskodással élve igyekszik kivinni a tervét. Na, nem az élet értelmének vagy a rossz eredetének felfejtéséről beszélek, nem szakállas, sapkás világmegváltókról a kocsma mélyén – illetve nem csak erről, bár ez is belefér. A filozófia alapvetően tényleg azt keresi, ami van, ami által megérthető a miértek úgy a közvetlen, mint a közvetett környezetünkben. Persze mindenki a maga módján próbál erre válaszolni (és ezért meddő próbálkozás egyeseket filozófusoknak, másokat irodalmároknak, filológusnak, vagy akárminek bélyegezni, hisz a puding próbája az evés). Willard von Orman Quine például, akitől a kifejezést loptam, elsősorban a logikával dolgozott, míg Enyedi György, Simon József alább bemutatni kívánt könyvének hőse a komparatív szövegvizsgálat módszerével (amit ízlése szerint filozófiai jellegű, azaz a világot az emberi értelem segítségével leírni igyekvő elméletekkel, vagy inkább elméleti háttérrel fűszerezett). Az eddigiek apropója, hogy Simon egy olyan magyar filosszal foglalkozik legújabb könyvében, aki nem szerepel a magyar filozófiatörténeti kánonban – talán épp azért, mert nem a félmúlt alakja és még ráadásul eredeti is (bár ezeket Simon nem mondja ki, nem ugrik fejest a vitahelyzetbe, szóval a bumfordiság a recenzeáló számlájára írandó). Mégis, a könyv elolvasása megerősített és megnyugtató magyarságomban, szóval nem tudok teljesen egyet érteni Mérő fenti meghatározásával (amit egyébként nem szánt kötelező érvényűnek) – szerencsére.

Enyedi György (Nagyenyed, 1555 – Kolozsvár, 1597) Nagyenyeden, majd Bécsben, Genfben és Páduában tanult, bejárta a peregrinusok szokásos útját. 1587-től a kolozsvári kollégium rektora (pl. ő nevezte ki a filozófia professzorává az „ateista” Christian Franckent), 1592-

től haláláig pedig az erdélyi unitárius egyház püspöke. Volt tanítványával, a kálvinistává lett Szilvási Jánossal folytatott vitája a katolikus Báthori Zsigmond fejedelemsége alatti pártszakadás, felekezeti forrongás lenyomata. 1598-ban megjelent *Explicationes*, azaz *Magyarázatok* c. munkája pedig a vita továbbfejlődésének eredménye, amelyben az európai közönség számára fogalmazza meg a szentháromság tanának hívői és tagadói közti viszály legfontosabb kérdéseit a Biblia azon helyeinek magyarázata kapcsán, amelyeket a trinitáriusok klasszikusan felhasználtak hitük igazolására. Enyedi egzegetikai módszerekkel igyekszik alátámasztani saját igazát. Alapvetően tehát egy európai műveltségű filológusról van szó, aki azonban meglehetősen unortodox módon nyúl a bibliai szövegtanhoz. Egyrészt olyan antik görög és latin szerzők szövegeit idézi egyes fogalmak pontos megvilágításához, akiket nem volt szokás – másrészt, legalábbis Simon szerint, úgy nyúl a filozófiai háttérhez, hogy azzal jócskán megelőzi a korát.

Célja ezzel kettős. Egyrészt zárt jelentésmezőket kíván létrehozni minden olyan bibliai szöveghely és fogalom kapcsán, amelyekre hivatkozva a trinitáriusok magyarázni szokták saját igazukat. E vita legszükségesebben megemlíthető előzménye Luther felfogása, a *sola scriptura* elv, amely szerint azért kell lefordítani a Szentírást a vulgáris nyelvekre, hogy minden hívő olvashassa, hisz az igaz jelentés csakis az egyes olvasóban képződhet meg, szemben az akkori katolikus felfogással, hogy a Bibliát csakis az egyház hivatott magyarázni. Enyedi korára azonban ez problémássá vált, mert már az egyes protestáns felekezetek is maguknak vindikálták a jogot a bibliai szövegek kizárólagosan igaz magyarázatához. Ezzel szemben Enyedi a Biblia olvasását tapasztalatnak tartotta, zárt, véges, egzakt tapasztalatnak, amelyből szükségesen igaz, egyetemes következtetések vonhatók le – felekezettől függetlenül (ez felveti azt az izgalmas kérdést, hogy ő maga sem tartotta kizárólagosnak az antitrinitarianizmus igazságát, de Simon erről csak annyit mond, hogy Enyedit a trinitarizmussal szemben az emberi értelem világossága hajtotta). Ezért kell antik szövegekhez nyúlni a bibliai időkből és az egyházatyák korából Homérosztól Plutarkhoszig és Cicerótól a bizánci szkolion-irodalomig, hogy tisztázni lehessen az olyan homályos, tehát sokféleképpen magyarázható kifejezéseket, mint pl. a „zsákmány”, amely, legalábbis a kálvinisták szerint Krisztus Istennel való egyenlőségéről mond valamit, ti. hogy ő megszerezte azt (Phil. 2:5-6). Enyedi azonban egy hellénizmus kori szerzőhöz, Héliodóroszhoz nyúl a kifejezés kapcsán (akinek *Etióp történet* c. regényét egyébként görögörről latinra fordította, mely fordítás Mátyás korvinái között maradt fenn: valószínűleg egy török janicsár vette magához, akitől aztán valahogyan a frankfurti könyvvásárra került, végül egy értő olvasó kezébe és így ismerhette meg Európa) és kifejti, hogy a megismerést jelenti és a vágyat, nem az eltulajdonítást. Enyedi ilyen és ehhez hasonló filológiai bravúrokat hajt végre (kivéve Stephanus és a kor nagy klasszika-filológusainak köpönyegéből, bátran nyúlva olyan szövegekhez is, amelyek fölött azok elsiklottak – és rámutatva pl. Wilhelm Jaegerre, aki a saját korában találta fel a spanyolviaszt a fenti bibliai helyet épp Héliodórosszal magyarázva), azt igyekezve igazolni, hogy a Biblia egyetemes szövegtapasztalat és minden racionális embernek ugyanazt jelenti, se többet, se kevesebbet. A felekezeti viták tehát fölöslegesek, nem tesznek hozzá az igazsághoz. Legalábbis a számunkra való igazsághoz és itt kell szólnom Enyedi Simon szerinti második céljáról, amelyet nyugodt szívvel nevezhetünk filozófiainak.

Enyedi, mint írtam, Páduában (is) tanult, a reneszánsz arisztotelizmus fellegrájában, ahol új szemmel olvasták a Sztagirítát a megelőző skolasztikához képest. Előttérbe került az empi-

rista és a metafizikát tágan értelmező Arisztotelész, akinek követői immár nem kizárólag az Istennel foglalkozó tudománynak tekintették a metafizikát, hanem olyanak, amely a létezővel, mint létezővel foglalkozik. A reneszánsz arisztotelizmus értelmisége egyrészt plauzibilis alapnak kezdte gondolni a fizikai világban szerzett tapasztalatokat e világ megismerésének folyamatában, másrészt érdeklődni kezdett az iránt, mi lehet a tapasztalaton túl, mi mozgatja az érzékelhetetlen folyamatokat. Ez a szövegi nyitásban is megmutatkozik, hisz divatozott a platonista „démonológia”, de akadtak, akik konkrétan filozófiai alapon látták megmagyarázhatónak a nem érzékelhető valóságot. Egy másik fontos kontextus, hogy az 1513-as I. Lateráni zsinaton kiűzték a filozófiát a teológiából, mint annak megrontóját (hisz az emberi okoskodás túl sok hamisságot költött immár hozzá az Írás igazságához) és ugyanez ismétlődött meg az 1566-os gyulafehérvári hitvitán is, ahol a Méliusz Juhász Péter vezette kálvinisták és a Dávid Ferenc mögé beálló szakadárak már a vita elején leszögezték, hogy kerüljük a filozófiai terminológiát. A fenti jelenségek mögött egyértelműen az immár romboló hatásúnak kiképzett skolasztika állt, amelyet a parttalan, sehova se vezető okoskodással azonosítottak, ezt kell hát filozófia alatt értenünk.

Simon könyvében Enyedi minduntalan az ellentétek találkozásaként lép elénk – filozófiai tekintetben is. Elítéli ugyan a trinitarizmusnak megágyazó platonizmus egy részét, de az arisztotelizmusból sem vesz át mindent kritikátlanul. Eltávolodik a valóságot a mágia eszközeivel leíróktól éppúgy, mint a tiszta empirizmustól (persze az ő korában ez még nem a XVII. század filozófiai állásfoglalását jelenti). Enyedi hisz a metafizikában és az empiriában is, de korlátozott értelemben, a mérce pedig az emberi értelem, amely megütközik az olyan állításokon, hogy a három egy és az egy az három. A logika bizonyos törvényei mentén (pl. a kizárt harmadik és az ellentmondás-mentesség törvénye) látja kivihetőnek az igaz hit és az emberi hozzátoldás szétszalazását. Szerinte Isten az, aki létezik a metafizikai síkon, aki különbség nélküli (tehát egy) – és *sámunkra* alapvetően megismerhetetlen. Mindenesetre minden rá mutat a világban, minden az ő *reprezentációja*, a Szentírás is és főleg a Szentírás, mert egyedül abból származik az Istenre vonatkozó tudásunk. Tehát nem egyik szövetség mutat a másikra (mondjuk az Ószövetség az Újszövetségre, mint Dávid Ferenc írja), de nem is Istentől származik Krisztus (ill. Krisztus nem preegzisztens Istenben, semmilyen formában, ahogy Servet Mihály tanítja), avagy Krisztus nem isteni személy – hanem mindannyian, a világon minden a Mindenható jele. Simon szerint a reprezentáció gondolata az, ami Enyediben igazán egyedi (bár persze megvannak a forrásai Zabarella vagy Averroës személyében, de említhetnénk Francisco Vallés-t is, akinek ontológiai gondolatait hosszasan parafrázeálja a püspök) – és amiben jóval megelőzi a korát és egyenesen Immanuel Kant közvetítő jellegű filozófiájára mutat. Egyben ez a magyar gondolkodó tragédiája is, mert bár kiterjedt európai recepciója van (Simon ennek rövid összefoglalása után meglehetősen bátortalanul nyúl a dologhoz, amikor Jakob Martini, egy XVII. századi ortodox lutheránus vitairatát választja, aki azért olvassa félre Enyedit, mert az ő filozófiai beállítódása miatt nem is olvashatja jól – talán ez az V. fejezet lóg ki leginkább a könyvből, épp a szcéna kicsinysége miatt, ám itt mutatkozik meg igazán az alapvetően skolasztika-kutató Simon), a saját korában nem értik, nem tudják érteni. Bár Mersenne atyán keresztül Isaac Newton és John Locke is ismeri, meglepően friss filozófiai meglátásai jórészt visszhang nélkül maradnak, amikor meg már értő fülekre találhatna, elfelejtődik.

Simon József takaros borítású (a narancssárga-fekete papírkötést feldobja Enyedi egyik autográf lapja) és szerkesztésű (bár néhol ritmustalan, hisz helyenként indokolatlanul nyakatekert a fogalmazás, máskor meg fölösleges idegen szavakkal él, ill. eredeti nyelven hagyja a főszövegben a hivatkozott szakirodalmat) könyve azt adja, amit alcímében ígér: kimerítő monográfiát Enyedi György filozófiai, irodalmi és egzegetikai munkásságáról. Egy világszínvonalú magyar szerzőt ismerhetünk meg, aki felrakta hazáját a filozófia térképére. Kárpótlás e könyv az egyszeri alapszakos filozófusnak is és a szakma jó hírvivője, valamint végre egy győzelem megfelelő ünneplése.

